

Ostravská rafinerie minerálních olejů do roku 1939*

JAN GROMNICA

Gromnica, Jan: The Crude Oil Refinery of Ostrava till 1939

The following article deals with the Ostrava Mineral Oil Refinery since its establishment in 1889 till 1939 and tries to describe in detail the property and social development of the company as well as the fate of its founder and spiritual father Max Böhm in addition to another owner, the financier Alfons Thorsch. The article aims to outline the basic problems connected with the functioning of the company's and its operation and explain how it coped with the political development and the economic situation before and after the emergence of Czechoslovakia. Moreover, it tries to present information which have not been published yet, point out some of the specifics of production and other related issues.

Key words *Oil Industry; Mineral Oil Refinery; Mineral Oil Plant; Ostrava; Max Böhm; Alfons Thorsch*

Contact *Ostravská univerzita; gromnica2@seznam.cz*

Úvod

V letošním roce si připomínáme 130. výročí založení podniku, který představoval jeden z nemnoha závodů na zpracování ropy na našem území a fungoval nepřetržitě pod názvy Ostravská rafinerie minerálních olejů, Přívozské závody minerálních olejů a OSTRAMO fakticky až do roku 1997. Ve své studii se budu věnovat vývoji podniku od jeho vzniku v roce 1889¹ až do vypuknutí druhé světové války. Hodlám sledovat především jeho majetko-právní vývoj, působení jeho zakladatele a dalších aktérů. Pokusím se přiblížit okolnosti, za jakých firma existovala ve změněných poměrech po vzniku Československa a s tím některé související skutečnosti.

Průmyslová revoluce, která se v Rakouském císařství projevila oproti státům západní Evropy až s jistým zpožděním v první polovině 19. stol. (v některých sférách hospodářství už v jeho prvních dvou dekádách), zrychlila ve 40. letech a navázala v době pobřežnové zakladatelským boomem, tzv. grünerským obdobím, vrcholícím na přelomu 60. a 70. let 19. století.² Po něm následovalo období deprese vyvolané krachem na vídeňské burze,

* Tato studie byla zpracována v rámci projektu SGS11/FF/2017–2018 s názvem Hospodářské a sociální dějiny vybraných lokalit Moravy a Slezska v 18.–20. století, řešeném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

¹ Jako datum založení uváděla starší literatura a propagační materiály rok 1888, avšak archivní materiály dokládají rok 1889. Srov. Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Handelsgericht A 45 – C, Registerakten der aufgelassenen Firmen, C 4, 23 – Ostrauer Mineralölraffinerie Max Böhm und Co. Do obchodního rejstříku u krajského soudu v Novém Jičíně byla firma zapsána jako komanditní společnost pod názvem „Ostrauer Mineralöl-Raffinerie Max Böhm & Co.“ 2. září 1890. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, č. 208, 10. 9. 1890, s. 1321.

² SIRŮČEK, Pavel a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)*. Slaný 2007, s. 48.

což přineslo zánik mnoha firmám a omezilo na určitý čas investiční činnost. Na začátku 80. let 19. století vstupovalo hospodářství Rakouska-Uherska do fáze, která se někdy označuje jako druhá průmyslová revoluce.³ Tato etapa se vyznačovala využíváním nových materiálů, zdokonalováním výrobních postupů ve stávajících oborech, mechanizací zemědělství a nástupem nových odvětví, jako byl průmysl chemický, elektrotechnický a později i automobilový. V továrnách se začal uplatňovat pozvolna nový způsob řízení, došlo také k těsnějšímu propojení průmyslového a bankovního sektoru,⁴ ke koncentraci výroby do velkopodniků a zvýšení dělby práce.⁵

Hlavním energetickým zdrojem bylo stále uhlí, ke svícení a vytápění se používal též svítíplyn. Ropa a její deriváty se k pohánění strojů a topení začaly využívat až na přelomu století.⁶ Do té doby se z ropy cíleně získával jen petrolej, používaný ke svícení, a různé oleje pro mazání strojů. O vlastním petrolejářském průmyslu může být v podunajské monarchii řeči až od 80. let 19. století, kdy se v Haliči dostatečně rozvinula těžba ropy, kterou stimulovaly vhodné legislativní podmínky a celní tarify.

Na území Haliče, které připadlo Rakousku po prvním dělení Polska v roce 1772, nacházeli lidé, zejména podél severního okraje Karpat, už dříve černou tekutou látku, která vyvěrala sama ze země nebo byla vynášena na povrch vodou. Tmavá kapalina nešla pozornosti rakouských geologů, kteří do oblasti severních Karpat podnikli studijní cestu a podali o tom zprávu. V Haliči pracovalo do 80. let 19. století již vícero menších rafinerií, ale jejich produkce nemohla pokrýt spotřebu v celé monarchii, která musela být v drtivé většině uspokojována dovozem hotového petroleje ze zahraničí. První rafinerie vznikaly v Rakousku už v 60. letech 19. století (ve Vídni v roce 1860 Erste Wiener Petroleum-Raffinerie Gustava Wagenmanna, v části Floridsdorf pak přibyla další rafinerie v roce 1864), ovšem tyto a další byly zaměřeny hlavně na ropný vosk a na zpracování ropy se přeorientovaly až později. V roce 1865 vznikla v Moravské Ostravě továrna Augusta Dinglera zpracovávající zemní vosk na parafin a v druhém plánu též ropu na petrolej a těžké oleje. Dále zde založila na hranici Moravské Ostravy a Přívozu roku 1867 svou pobočku firma Anton Himmelbauer & Co. s podobným výrobním zaměřením a nadto produkcí svíček z parafinu a ceresinu.⁷

Obrat nastal v roce 1883, kdy Kanadán Mac Garvey zavedl vrtací systém, jenž se ukázal pro haličská ropná pole neobyčejně vhodným.⁸ Vláška rok předtím zvýšila dovozní clo na deset zlatých za metrický cent rafinovaného petroleje z ciziny, čímž se zahraniční výrobek notně zdražil. Dne 17. prosince 1884 byl navíc vydán v Haliči nový zemský zákon, který s konečnou platností vyňal z horního regálu právo na těžbu ropy, ozokeritu a asfaltu, a dal tak volnou ruku majitelům pozemků nad ropnými ložisky.⁹ V této době zahájil též provoz

³ BĚLINA, Pavel a kol.: *Velké dějiny země Koruny české, XIIa: 1860–1890*. Praha – Litomyšl 2012, s. 394–400.

⁴ MATIS, Herbert: Die „visible hand“ – Der Unternehmer als Agens der Entwicklung und die Managerial Revolution. In: *Unternehmer und Unternehmung*. Festschrift für A. Brusatti. Wien 1989, s. 56–58.

⁵ JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan a kol.: *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha 2015, s. 29.

⁶ *Ottův slovník naučný*, 19. Praha 1902, s. 634.

⁷ K těmto firmám blíže GROMNICA, Jan: Počátky zpracování ropy a zemního vosku v Ostravě – firmy Dingler a Himmelbauer. *Sborník státního okresního archivu ve Frýdku-Místku*, 15. Frýdek-Místek 2018, s. 24–38.

⁸ *Die Gross-Industrie Oesterreichs*, III. Wien 1908, s. 19–20.

⁹ SWOBODA, Julius: *Die Entwicklung der Petroleum-Industrie in volkswirtschaftlicher Beleuchtung*. Tübingen 1895, s. 61.

železniční úsek Haličské dráhy Karla Ludvíka mezi Tarnówem a Zagórzem, stejně tak jako paralelně vybudovaná Haličská transversální dráha, které zpřístupnily oblast ropných nalezišť vzdálenějším zpracovatelům.¹⁰

Světovému ropnému průmyslu tehdy dominovaly Spojené státy americké, jejichž vnitřní trh s petrolejem z bezmála 90 % kontrolovala Standard Oil – od těžby ropy přes dopravu (po železnici i ropovody) až po její finální zpracování a distribuci spotřebitelům. Tento Rockefellerův trust se snažil prostřednictvím svých firem proniknout též do Evropy, což se mu podařilo v době, kdy byl na vrcholu svých sil. V Brémách založila Standard Oil Company roku 1890 Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft¹¹ a později následovala další německá i jiná evropská města v Británii, Belgii či Holandsku, kde začal slavný trust zakládat pod různými názvy své filiálky. Na evropském trhu hrála důležitou roli ještě jedna z jeho společností, Vacuum Oil Company.

Na druhém místě figuroval za USA se znatelným odstupem ropný průmysl ruský (kavkazský), kde se angažovali už od poloviny 70. let 19. století bratři Robert a Ludwig Nobelové. Později to byli francouzští Rothschildové, kteří zde poprvé vstoupili do hry v souvislosti s výstavbou kavkazské železnice.¹² Podobně jako v USA započal mezi petrolejáři v Rusku proces kartelizace, přičemž Rothschildové se snažili získat si zde dominantní postavení. V roce 1893 už stáli v čele syndikátu, který sdružoval 135 naftových průmyslníků.¹³

Rakousko-Uhersko, mající zdroje ropy v Haliči a Bukovině, se co do množství vytěžené a zpracované suroviny nacházelo až na třetí příčce. Mezitím sem již silně rozvinutý ruský ropný průmysl vyvážel své produkty. Aby se ruští výrobci vyhnuli vysokému rakouskému clo za rafinovaný olej, začali dovážet tzv. umělou ropu (něm. Kunstöl), což byl petrolej smíšený s 5–10 % destilačního zbytku, čímž se na směs z hlediska celního pohlíželo jako na surovou ropu, a podléhala tím tak daleko nižšímu zdanění.¹⁴ Výrobní náklady na získání petroleje z umělé ropy byly zhruba třetinové vůči nákladům v případě ropy skutečné a kromě toho se mohl destilační zbytek bezprostředně použít jakožto mazivo pro nápravy železničních vagónů. Tím bylo budování ropného průmyslu v Haliči kvůli konkurenci této umělé náhražky ztíženo.¹⁵ Výroba petroleje v 90. letech 19. století byla ovlivněna hospodářským zápolemím mezi severně položenými rafineriemi, které zpracovávaly haličskou ropu, a jižními, které rafinovaly umělou směs. Docházelo k cenovým dohodám a vytvářením kartelů, které ale neměly dlouhého trvání. Teprve když bylo v roce 1900 clo na surovou ropu zvýšeno z 1,10 zl. na 3,50 zl., mohl být dovoz umělé suroviny znatelněji omezen.

Legislativa Rakousko-Uherska vytvářela příhodné podmínky pro vznik kartelových dohod. Prvním náznakem kartelizace trhu s petrolejem byl cenový kartel z roku 1892, který se o rok později vyvinul v kontingentní smlouvu. Po nutné reorganizaci úmluv v dalších letech se objevila snaha zahrnout do nich i regulaci vývozu. Avšak v roce 1897 se rozhořela cenová válka, kterou pak ukončil nový, pět let trvajícím kartel, po jehož vypršení

¹⁰ ROSNER, Robert W.: *Chemie in Österreich : 1740–1914*. Lehre, Forschung, Industrie. Wien 2004, s. 317; KAPS, Klemens: *Ungleiche Entwicklung in Zentraleuropa*. Galizien zwischen überregionalen Verflechtung und imperialer Politik (1772–1914). Wien – Köln – Weimar 2015, s. 404.

¹¹ SWOBODA, J.: Die Entwicklung, s. 136.

¹² Tamtéž, s. 144–145; FÖRSTER, Fren: *Geschichte der deutschen BP 1904–1979*. Hamburg 1979, s. 26.

¹³ SWOBODA, J.: Die Entwicklung, s. 150.

¹⁴ *Chemische revue, über die Fett- und Harz-Industrie* 5, 1898, Heft 9, s. 178.

¹⁵ ROSNER, R. W.: Chemie, s. 318.

došlo opět k bojům o ceny. Dodržování kartelových dohod narušovaly nově se rodící podniky a růst ropné produkce.¹⁶ Zdejší ropný průmysl tendoval k vertikální integraci (těžba, zpracování, prodej) a vyžadoval značný kapitál. Např. zřízení konkurenceschopné rafinerie stálo v období před první světovou válkou šest milionů korun.¹⁷

Těžaři si vytvářeli kartelové obchodní organizace, které jim měly pomoci koordinovat dodržování množství kvót pro tuzemský trh i export. V roce 1898 to byla „Ropa“ – Verein der galizischen Rohölproduzenten a po ní „Petrolea“ – AG für Mineralölindustrie.¹⁸

Obdobně pak postupovaly i rafinerie a sdružily se do Zentralbüro der österreichischen und ungarischen Raffinerien, aby posílily svůj vývoz do zahraničí. I v tomto případě panovala mezi zpracovateli ropy v monarchii určitá nejednotnost, takže ne všichni se k nápadu připojili.¹⁹ Teprve vytvořením Exportbüro der österreichischen Petroleum-Raffinerien, díky rakouskému Credit-Anstaltu kapitálově to silně exportní asociaci, známějšího pod zkráceným názvem OLEX, se v roce 1902 otevřela tuzemským rafineriím cesta k vývozu do západní a severní Evropy. Na ochranářská opatření rakouské vlády a založení Olexu, který sdružoval 21 nejsilnějších firem v oboru a účastnila se jej i ostravská rafinerie, reagovala Vacuum Oil Company zřízením velké rafinerie v Czechowicích-Dziedzicích, čímž se naplno odhalilo a rozhořelo do dalších let konkurenční soupeření, kterému učinila přítrž až rakouská vláda svými zásahy na železnici a nařízení Nejvyššího soudu USA k rozpuštění trustu Standard Oil.²⁰

Pozadí vzniku ostravské rafinerie a její zakladatel

Ostravská rafinerie, situovaná v katastru městské části Přívoz, několik kroků jihozápadně od ostravského hlavního nádraží, spojuje svůj vznik s osobou vídeňského chemika Maxe Böhma, který ve zpracování ropy rozpoznal dostatečný podnikatelský potenciál a našel si pro svůj záměr několik vhodných společníků.

Max Böhm se narodil 25. října 1857 v hlavním městě rakouské monarchie do rodiny průmyslníka Bernharda Böhma,²¹ jenž vlastnil známou kloboučnickou firmu Brüder Böhm mající hlavní výrobu ve Vídni, další pak v Praze, resp. v Novém Jičíně. Mladý Max, jenž už od dětství tíhnul nejvíce k přírodním vědám, se po absolutoriu gymnázia vydal studovat geologii na prestižní polytechniku v Curychu. Narodil od svých starších bratrů, kteří zůstali v rodinném podniku, přešel na vysoké učení technické v Karlsruhe, kde studoval chemii u význačného profesora Carla Englera. Pod Englerovým vedením zde vypracoval svou disertaci s názvem: *Beiträge zur Kenntnis des galizischen Erdöles*, kde podroboval experimentálnímu zkoumání dva odlišné vzorky haličské ropy, se zaměřením na vysokovroucí ropné podíly a jejich vydělování.²² Pokusy probíhaly v chemicko-

¹⁶ RESCH, Andreas: *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg: Marktstrukturen, Organisations-tendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913*. Berlin 2002, s. 180.

¹⁷ Tamtéž, s. 179.

¹⁸ Tamtéž, s. 180–181.

¹⁹ FÖRSTER, Fren: *Geschichte der deutschen BP 1904–1979*. Hamburg 1979, s. 48.

²⁰ FRANK, Alison: The Petroleum War of 1910. Standard Oil, Austria, and the limits of the Multinational Corporation. *The American Historical Review* 114, 1, February 2009, s. 21–27.

²¹ S manželkou Katharinou, roz. Eislerovou, měl Bernard Böhm pět synů a jednu dceru (narozeni v tomto pořadí: Heinrich, Sigmund, Leopold, Max, Sophie a Eduard).

²² BÖHM, Max: *Beiträge zur Kenntnis des galzischen Erdöles*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde der hohen philosophischen Facultät der Universität Freiburg i. B. Wien 1884.

-technické laboratoři polytechniky v Karlsruhe a na základě této práce pak získal Max Böhm doktorát na univerzitě ve Freiburgu. Během svých studií navštívil po boku Carla Englera ropná naleziště v Baku. Oba pánové se stali přáteli a z jejich spolupráce vzešla i metoda Engler-Böhm, kterou se určovala přítomnost parafinu v ropě.²³ Spolu se svým učitelem se Max Böhm věnoval i odborné publikační činnosti a po krátkém pobytu a získání zkušeností v rafinerii zemního vosku v rumunském Jibou se rozhodl za asistence vídeňského bankovního domu M. Thorsch & Söhne, který byl finančně zainteresován na ropných polích v Haliči,²⁴ založit roku 1889 komanditní společnost Ostrauer Mineralöl-Raffinerie, Dr. Max Böhm & Co. se sídlem v Přívoze a s pobočkou ve Vídni na Hohenstaufengasse 17, což byla zároveň i adresa Thorschova bankovního ústavu.

Osobou, která umožnila financování celého projektu, byl prokurista firmy M. Thorsch & Söhne Ludwig von Neurath (1866–1941),²⁵ který byl odborníkem na průmysl minerálních olejů.²⁶ Pro Thorschův ústav byla investice do průmyslové oblasti něčím novým a nevídaným, neboť dosud se firma specializovala spíše na půjčky, obchod s devizami, bankovní transakce a obchod na burze. Brzy nato se začala mimoto věnovat i otázce spravování majetku.²⁷ Neurath, stav se vbrzku jedním z prokuristů ostravské rafinerie,²⁸ spoluřídil její obchody a díky němu se na nich podílela také největší rakouská banka, Credit-Anstalt, jež se v omezené míře angažovala v obchodu s minerálními oleji a financovala podniky, které se zabývaly jejich obchodem, potažmo těžbou a rafinací.²⁹ Je třeba doplnit, že Neurath se v Credit-Anstaltu stal později poradcem pro otázky průmyslu a od roku 1909 zde byl ředitelem.

V době podepsání účasti na Böhmově podnikatelském záměru byl hlavou domu Philippe Thorsch.³⁰ Od 90. let 19. století mu ve vedení začal pomáhat jeho synovec

²³ *Tägliche berichte über die Petroleumindustrie* 31, č. 205, 25. 10. 1937, s. 4.

²⁴ Archiv Města Ostravy (dále AMO), Sběrka pamětí a historických vlastivědných rukopisů, inv. č. 352, sign. VII-d. To potvrzuje nález mapy zobrazující vrty prováděné pod vedením Aloise Liebermanna (otce chemika Oty Liebermanna) v okolí obce Bandrow v Haliči (dnes Bandrów Narodowy) pořízený roku 1896 pro firmu Thorsch & Söhne. K nalezení in: Zemský Archiv v Opavě (dále ZAO), fond Přívozké závody minerálních olejů (dále PZMO), nepracováno, prozatímně uloženo in kart. 9/59.

²⁵ ZÁŘICKÝ, Aleš: Moravskoostravští měšťanští podnikatelé na cestě od rodinných firem k nadnárodním společnostem. In: *Královská a poddanská města na své cestě k protoindustrializaci a industrializaci*. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře. Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2001, s. 224.

²⁶ EIGNER, Peter: *Personal Networks in the Austrian Corporate Economy*. Function, Structure and Development 1900–1938. Online, cit. 20. 3. 2019, dostupné: <https://static1.squarespace.com/static/559921a3e4b02c1d7480f8f4/t/5862f72c579fb33a8cef9366/1482880812576/EIGNER.pdf> MÁRZ, Eduard: *Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großen Wende 1913–1923*. Wien 1981, s. 103. Finanční zainteresovanost vídeňských Rothschildů a svobodného pána Gutmanna na podniku dokládá mj. zprostředkovaná vzpomínka Maxe Böhma na jeho tiché společníky. AMO, Sběrka pamětí a historických vlastivědných rukopisů, inv. č. 352, sign. VII-d.

²⁷ CZERNIN, Hubertus: *Die Auslöschung : Der Fall Thorsch*. Wien 1998, s. 19–20. Thorschové pocházeli původně z Prahy, kde se přes obchod s ovčí vlnou, později cukrem, dopracovali v polovině 19. století k založení soukromého bankovního domu. Během války s Pruskem v roce 1866 otevřeli v českých městech směnárny, aby dodávali pruským vojákům potřebné zlaté. Po přesunutí do Vídně je nezaskočil ani černý pátek na tamní burze z 9. května 1873. Dokonce z něj vzešli posílení, neboť na většinu konkurenčních vídeňských bankéřů bylo ve světě pohlíženo s nedůvěrou.

²⁸ *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, č. 137, 18. 6. 1891, s. 903. Neurath zde ve funkci prokuristy setrval až do 7. července 1906.

²⁹ RESCH, A.: *Industriekartelle*, s. 181.

³⁰ Philippe Thorsch byl komanditistou námi sledované firmy až do 26. ledna 1898. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, č. 34, 12. 2. 1898, s. 201.

Alfons, který sehraje v pozdějším vývoji ostravské rafinerie poměrně důležitou roli. Alfons po smrti strýce v roce 1905 převzal tíhu řízení na sebe a rozvinul svou vlastní koncepci obchodování. Od jiných rakouských bankéřů své generace se odlišoval zaměřením na vnější obchodní možnosti. Orientoval se na nové rozložení sil v hospodářství a taky na vzestup USA.³¹

Počátkem března 1889 přijel Max Böhm do Moravské Ostravy, aby si osobně prohlédl lokalitu vytipovanou pro stavbu továrny.³² Od města odkoupil později pozemky v celkové výměře 8,7 hektarů.³³ Místo do té doby využívané převážně jako orná půda a pastvina pro dobytek muselo prodělat výrazné terénní úpravy a být odvodněno. Na otázku, proč si Max Böhm vybral za cíl svého podnikání právě Moravskou Ostravu a Přívoz, není lehké zcela jednoznačně odpovědět. Patrně sehrało roli více faktorů. Rozvíjející se zdejší průmyslová aglomerace se svou uhelnou produkcí byla vhodným místem pro podnik podobného druhu. V porovnání s rodnou Vídní zde ještě nebyla tak silná konkurence v oboru, nemluvě pak o rozdílu v cenách stavebních parcel, pracovních sil atd. Těž blízká chemická továrna v Hrušově poskytovala pro rafinaci potřebnou kyselinu sírovou a hydroxid sodný.³⁴ Další, možno říci stěžejní, výhodou byla blízkost Bohumína coby klíčového železničního uzlu a s tím související dostupnost relativně levné ropy z haličských nalezišť a některých dalších surovin. Konečně pak není vyloučen ani osobní důvod. Max Böhm měl totiž z dob svých studií dobrého přítele, důlního inženýra Maxe Mollera, o pět let mladšího rodáka z Opavy, který se v Moravské Ostravě usadil již dříve a zde též pracoval.³⁵ Oba muži se dohodli, že společně zakoupí pozemek, na němž si každý vystaví svůj rodinný dům.

Výstavba továrny, která měla podle původních představ zpracovávat asi 25 000 tun suroviny ročně,³⁶ započala ještě ke konci roku 1889 a již v srpnu roku 1890 byly dokončeny první budovy a zařízení (technická kancelář, destilace petroleje) a krátce na to spuštěn provizorní provoz. Výrobní zařízení čítalo v začátku pouhé čtyři destilační a dva usazovací kotle, sedm nádrží, dvě petrolejová a tři olejová mísidla.³⁷ O rok později přibyla dvoupatrová správní budova a byla rozšířena petrolejová destilace. Plná výroba zde pak byla zahájena v roce 1892. Spotřebu vody továrna kryla ze svých studní a později, od roku 1911, si vymohla právo čerpat též ze studny v Glassnerově cihelně. Budováním studní se cítila ohrožena ve svých nárocích na vodní právo sousední firma Anton Himmelbauer, která podala na Přívozské závody žalobu už v roce 1896.³⁸

³¹ CZERNIN, H.: Die Auslöschung, s. 20.

³² *Přítel dělníků* 6, č. 5, 10. 3. 1889, s. 7.

³³ ZAO, fond PZMO, kupní smlouva mezi městem Moravská Ostrava a firmou Ostrauer Mineralöl-Raffinerie Max Böhm & Comp. ze dne 28. ledna 1890, prozatímně uloženo v kart. 2/8.

³⁴ Ostravská „petrolejka“, jak se závodu často říkalo, odebírala na přelomu 19. a 20. století prokazatelně z Hrušova chemikálie. ZAO, fond Spolek pro chemickou a hutní výrobu, závod Hrušov, nezpracováno, sign. 659/618, kontokorentní kniha První rakouské továrny na sodu a hrušovské továrny na hliněné zboží 1901–1906.

³⁵ Dopis od vnučky Maxe Böhma, Ady Böhm-Gorní zasláný autorovi elektronicky, datovaný 15. října 2012. Tuto zde uvedenou skutečnost potvrzují sčítací operáty pro dům č. p. 990 v Moravské Ostravě. AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva v r. 1900 a 1910. Max Moller byl členem Geologické společnosti ve Vídni, před nacisty se mu podařilo uniknout do Palestiny, kde zemřel v roce 1951.

³⁶ *Našinec*, č. 150, 20. 12. 1889, s. 3.

³⁷ *Die Gross-Industrie Oesterreichs*, VI. Wien 1898, s. 9.

³⁸ AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, inv. č. 201, kart. 196, sign. Gb8, Spory pokračovaly i později a v roce 1920 došlo mezi oběma stranami k ujednání. Později, když si Přívozské závody chtěly nechat namontovat do jedné ze studen vodní čerpadlo, se firma Himmelbauer opět soudní cestou domáhala svých práv na zásobování vodou s lehce pochybnými argumenty.

V srpnu 1892 se Dr. Böhm oženil s Adele Wolfovou, dcerou ze zámožné rodiny vinařů pocházející z Eisenstadtu.³⁹ Rodina Böhmových bydlela v Moravské Ostravě na Rainergasse (dnešní ulice Matiční) v domě č. p. 1042, postaveném podle návrhu architekta Felixe Neumanna. Dvoupatrová vila o sedmi místnostech poskytovala dostatek prostoru pro všechny děti, časté návštěvy i služebnictvo a od sousedního domu Mollerových jej oddělovala malá zahrádka.

Max Böhm se stal prvním ředitelem továrny a do jeho kompetence spadaly kromě každodenního řízení i povinnosti jednatele. Komerční řízení vídeňské pobočky bylo svěřeno Gustavu Reichelovi,⁴⁰ který se stal druhým jednatelem. Lze říci, že Max Böhm byl typem podnikatele, který v sobě snoubil ryze odborné znalosti a zkušenosti s manažerskými schopnostmi a který se musel dennodenně potýkat s provozně-organizačními záležitostmi. Na základně funkční definice podnikatele dle Fritze Redlicha⁴¹ je obtížné Maxe Böhma po dobu jeho působení jednoznačně zařadit ve stupnici kapitalista – podnikatel – manažer do jedné z těchto ideálně-typických kategorií, neboť v počátku poskytoval pro rozběhnutí podniku mj. své osobní prostředky a byl jeho spoluvlastníkem, v pozici jednatele musel rozhodovat o uzavírání obchodů a po odprodeji svého podílu v roce 1914, kdy přestal být spolujednatel rafinerie, setrval v jejím vedení jako hlavní z ředitelů, v závěru pak co předseda správní rady a prezident společnosti. On sám je příkladem splývání a prolínání všech výše uvedených funkcí.⁴² Drobná epizodka z jeho života, kdy byl během kontroly v provozu v květnu 1894 opařen spolu s jedním dělníkem při otevírání parního kotle horkou vodou smíšenou s kyselinou solnou,⁴³ nám dává obraz praktického muže, který má bezprostřední kontakt s provozem a nezůstává jen za psacím stolem.

V pozici poskytovatele kapitálu stál u ostravské rafinerie za námi sledovaný čas nejprve Philippe Thorsch a posléze jeho synovec Alfons, přičemž je pravděpodobné, že poté, co se tento stal hlavním majitelem firmy, převzal osobně dílem i podnikatelské starosti strategické povahy. Určoval dlouhodobé cíle podniku a díky svému přehledu a okruhu poradců budoval jeho pozici na trhu. Alfons Thorsch měl pak vliv na personální složení nejvyšších úředníků firmy, ať už formální či neformální.⁴⁴ Předsedal valným hromadám společnosti a víme, že se účastnil i obchodních jednání.⁴⁵

Max Böhm se adaptoval do prostředí někdejší Moravské Ostravy s početnou židovskou komunitou úspěšně. Zasedal ve správních radách několika podniků a Moravsko-ostravské

³⁹ Dopis od vnučky Maxe Böhma, Ady Böhm-Gorni zaslaný autorovi elektronicky, datovaný 15. října 2012.

⁴⁰ *Arbeiterfreund*, č. 19, 21. 9. 1890, s. 6.

⁴¹ REDLICH, Fritz: *Der Unternehmer*. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Studien. Göttingen 1964, s. 96–109; MYŠKA, Milan: Sociální skupina podnikatelstva jako předmět historického výzkumu. In: TÝŽ (ed.): *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*. Ostrava 1994, s. 11.

⁴² BERGHOF, Hartmut: *Englische Unternehmer 1870–1914*. Göttingen 1991, s. 22; TÝŽ: *Moderne Unternehmensgeschichte: Eine themen- und theorieorientierte Einführung*. Paderborn 2004, s. 40–41.

⁴³ *Přítel dělníků* 11, č. 11, 27. 5. 1894, s. 84.

⁴⁴ ZAO, fond Krajský soud Moravská Ostrava, firemní spisy, poř. č. 3209, sign. C I 14. A. Thorschovi na valné hromadě v roce 1918, co předsedovi schůze, složil po 28leté službě svou funkci jednatele Gustav Reichel. Není náhodou, že Thorschův zeť, Arthur Goldschmidt (1901–1997), jenž si vzal jeho dceru Gabriele, se pak stal prokuristou firmy ve 30. letech. Byl synem zámožného velkostatkáře Roberta Goldschmidta a jeho ženy Margarethe. Rodina pocházela z Belgie. Arthurovým strýcem byl belgický ministr zahraničních věcí a druhý předseda Společnosti národů Paul Hymans. ZAO, fond PZMO, kart. 5–28Pha.

⁴⁵ *Bohemia*, č. 162, 14. 6. 1910, s. 7. Zde např. stojí, že se A. Thorsch účastnil za firmu spolu s G. Reichlem konference představitelů sdružených rafinerií ve Vídni, kde se probíral postup vůči právě doléhající americké konkurenci.

obchodní a živnostenské banky.⁴⁶ Byl členem organizace B'nai B'rith, čestným občanem obce Přívoz, členem Severomoravsko-slezského průmyslového svazu, členem rakouských aj. zkušebních komisí pro technické materiály.⁴⁷ Do obecního výboru Moravské Ostravy byl zvolen třikrát, a to v letech 1905, 1908 a 1913. Angažoval se v místní židovské náboženské obci, nejprve byl zvolen do jejího výboru a poté i představenstva, léta pak zastával post místopředsedy.⁴⁸ Jeho manželka figurovala v Židovském ženském dobročinném spolku pro Moravskou Ostravu.⁴⁹ O Maxově ryze soukromém životě toho mnoho nevíme. Světonázorem dozajista nevybočoval z mezí tradičního a pro svou vrstvu typického liberalismu. Měl také blízko k sionismu a věřil ve význam vyššího vzdělání, což také uplatňoval při výchově všech svých dětí.⁵⁰

Jeho továrna se v počátcích zaměřovala na zpracování ropy haličské a byla v tomto vlastně první rafinerií, která se k tomu mimo území Haliče odhodlala. V prvních letech nebyla ovšem produkce haličské ropy ještě dostatečně rozvinuta, aby pokrývala odpovídajícím množstvím i mimo haličské rafinerie. Ostravská rafinerie proto musela do roku 1894 zpracovávat vedle toho i ruskou surovinu, tj. už zmíněnou „umělou ropu“ z Kavkazu. S přibývajícím produkci haličské ropy přešel podnik na její výlučné zpracování.⁵¹ Chvilí trvalo, než se zákazníci přesvědčili o srovnatelných kvalitách výrobků z haličských naftových vrtů. Množství petrolejové složky bylo u tohoto druhu ropy nižší až o 40 %, nežli u ostatních, ale zato byla tato ropa bohatá na parafin a obsahovala dostatek olejových podílů. Do let 1892 a 1893 přetrvávalo přesvědčení, že jen kavkazská surovina může skýtat bezvadné mazací oleje. Mýtus byl rychle zlomen, neboť ve Fantových závodech se haličská ropa začala poprvé zpracovávat nedlouho na to, v roce 1894.⁵² Myšlenka, že závod fungoval jako reálný zkušební model, ve kterém si Ludwig von Neurath ověřoval své dosavadní poznatky a jejichž závěry uplatnil v další investorské činnosti v oboru, se zdá velmi pravděpodobnou.⁵³

Na svou dobu šlo o moderní podnik s efektivním výrobním postupem. Původní skromné výrobní zařízení se začalo rychle rozšiřovat. Oddělení destilace petroleje bylo doplněno o nové kotle v letech 1895 a 1896. Jako jinde ve světě, i zde probíhala destilace postupně v jednotlivých podélně uložených kotlech, pod kterými se ručně topilo.⁵⁴ U každého kotle začaly nejdříve odparní trubkou odtékat nejllehčí frakce, které se z kondenzovaly

⁴⁶ ZÁŘICKÝ, A.: Moravskoostravští měšťanští podnikatelé, s. 225.

⁴⁷ *Die Familie Wolf*. Wien 1924, s. 293.

⁴⁸ DANĚK, Radoslav: Podnikatel a manažer Dr. Max Böhm, zakladatel přívozské rafinerie minerálních olejů. In: PÁLKA, Petr (ed.): Židé a Morava, XV. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 5. listopadu 2008. Kroměříž 2009, s. 182.

⁴⁹ PRYMUSOVÁ, Hana: *Emancipační hnutí českých žen na severní Moravě a ve Slezsku od konce 19. do poloviny 20. století*. Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita. Brno 2009, s. 18.

⁵⁰ Dopis od vnučky Maxe Böhma, Ady Böhm-Gorní zaslaný autorovi elektronicky, datovaný 15. října 2012. Max Böhm měl doma velkou knihovnu a až do svých posledních dnů hodně četl. Zajímal se vedle přírodních věd i o evropskou historii, židovské dějiny a četl odbornou i krásnou literaturu v němčině a angličtině. Co se týče jazyka, doma se u Böhmu mluvilo německy, ale Max začínal po čase rozumět i češtině. Chtěl se naučit vzhledem k tradici předků též hebrejštině, ale přílišného pokroku se mu v ní nepodařilo dosáhnout.

⁵¹ *Die Gross-Industrie Oesterreichs*, VI. Wien 1898, s. 9.

⁵² ČÍŽMÁŘ, Zeno – IOVLEVOVÁ, Jana: PARAMO : *Ohlédnutí v čase*. Pardubice 2009, s. 6. Online, cit. 10. 12. 2018 dostupné in: www.petroleum.cz/upload/publikace/paramo.pdf.

⁵³ ZÁŘICKÝ, A.: Moravskoostravští měšťanští podnikatelé, s. 225.

⁵⁴ K technologii kotlové destilace blíže KRÚPA, Milan: *Ostravská architektura průmyslová cihlová*. Diplomová práce, Ostravská Univerzita v Ostravě. Ostrava 1993, s. 25.

v chladičích a pak se uskladnily v nádržích. S tím, jak teplota pod kotlem rostla, odcházely stále těžší a těžší frakce, které se musely ve správný čas odvést do příslušných uskladňovacích nádrží. Na konci destilace zůstaly v kotli asfaltové a pryskyřičné zbytky a ropný koks, který se ještě za horka mechanicky odstraňoval a prodával jako speciální topivo. Vzhledem k portfoliu mazacích výrobků, které rafinerie dodávala na trh, lze mít za to, že se zde prováděla už v tomto nejstarším období i destilace ve vakuu. Větší baterie kotlů pro destilaci olejů zde byla zprovozněna v roce 1895.

Rafinace petrolejové a olejové frakce probíhala zvláště v agitěrech. Tady se příslušný destilát smíchal s koncentrovanou kyselinou sírovou a po reakci, při níž se odloučily nežádoucí látky, se směs promyla vodou. K úplnému odstranění kyseliny z destilátu se používal roztok hydroxidu sodného.

Areál továrny byl celý ohrazen a z bezpečnostních důvodů sem neměly nepovolané osoby vstup povolen. Dělníci museli chodit do práce přesně na čas a netrpěly se jim návštěvy příbuzných, známých apod.⁵⁵ Brány byly tři, hlavní byla tehdy orientována ke dráze, další do ulice Nákladní a železniční brána byla na kolejích vlečky. Celní kontrolu zboží exportovaného do zahraničí prováděli příslušníci finanční stráže, kteří měli v areálu své stanoviště.

Böhmova továrna dodávala na přelomu 19. a 20. století tři druhy petroleje, technický a motorový benzín, benzín do důlních lamp, dále vřetenové, převodovkové, strojní, válcové, vulkánové a ložiskové oleje.⁵⁶ Taktéž plynové a střední oleje pro výrobu plynu a také odpadní ropný dehet. Továrna po uvedení do provozu zaznamenala prudký vzestup své výroby, o čemž svědčí i inzeráty v českých a německých novinách, kde firma vykupovala všechny druhy dřevěných sudů.⁵⁷ Obrat na vlečce činil v prvním roce 2000 naložených vagonů, v roce 1897 přesáhl jejich počet 10 000. Dobrá dopravní dostupnost určovala orientaci závodu na vývoz do zahraničí, především do Německa.

Petrolejka dávala obživu hlavně lidem z ostravské aglomerace a širšího okolí (dnešní Hlučínsko a zbylá část jižního Ratibořska, Karvinsko, Frýdecko). Po spuštění továrny zde pracovalo asi 100 dělníků, koncem 19. století už to bylo 400 dělníků a 45 úředníků.⁵⁸ V roce 1907 činil počet podle oficiálních statistik 260 dělníků.⁵⁹ O dva roky později 300 dělníků a 65 úředníků.⁶⁰

Majetkoprávní změny a první světová válka

V roce 1908 došlo k transformaci firmy na dvě společnosti s ručením omezeným, a to Ostrauer Mineralölraffinerie Max Böhm & Co., Gesellschaft m.b.H. (mající za cíl „obchod surovými a rafinovanými min. oleji, jejich deriváty a dalšími chem. výrobky na

⁵⁵ ZAO, fond PZMO, nedatované tovární rády (poč. 20. let 20. stol.) pro firmu Přívozské závody minerálních olejů, s. r. o., česky a německy, § 10, body č. 6 a 10, prozatímně uloženo v kart. 1 (1–5).

⁵⁶ LÁNYI, Louis: *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger von Mähr.-Ostrau und Umgebung*. Mährisch Ostrau 1903, s. XXVI.

⁵⁷ *Národní listy*, č. 63, 4. 3. 1895, s. 4.

⁵⁸ *Die Gross-Industrie Oesterreichs*, VI. Wien 1898, s. 10.

⁵⁹ *Compass 1907*, III: Finanzielles Jahrbuch, s. 798.

⁶⁰ *Compass 1909*, III: Finanzielles Jahrbuch, s. 900; JIŘÍK, Karel – PITRONOVÁ, Blanka (ed.): *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1967, s. 619.

vlastní či cizí účet“, jednatelem Gustav Reichel) s kmenovým kapitálem 1 400 000 K⁶¹ a Oderfurter Mineralölwerke, Gesellschaft m.b.H. (jednatelem Max Böhm), kde byl stanoven základní kapitál na 1 600 000 korun. Manželé Böhmovi si zde dohromady ponechali čtvrtinový podíl (Max 350 000 K a Adele 50 000 K) a týž poměr zůstal i po navýšení kapitálu na 2 500 000 K v červenci 1912. V roce 1914 oba manželé své podíly prodali Alfonsi Thorschovi, který se tak stal (spolu se svou chotí Marií, jež měla 3% podíl) jediným vlastníkem firmy. Pro přehlednost doplňuji, že Alfons Thorsch pak převedením kapitálu včlenil přívozské závody roku 1921 do své holdingové akciové společnosti N. V. Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij,⁶² kterou nově založil s pomocí holandského bankovního domu Lippmann, Rosenthal & Co. Obě tyto firmy měly sídlo v Amsterdamu na adrese Nieuwe Spiegelstraat 8.⁶³ Není pravdou, že by námi sledovaná firma připadla pod některý z koncernových podniků Royal Dutch Shell Co.⁶⁴

V červnu 1914 výroba v závodě ještě stála pro svou nerentabilitu způsobenou vysokými cenami surového petroleje a vůbec pro jeho momentální nedostatek. Firma Thorsch & Söhne uvažovala před tím dokonce o přeměně továrny na rafinerii lihu. Za tímto účelem podepsala smlouvy na dodávku melasy s cukrovary v Čechách, které s příznivou změnou na petrolejářském trhu nakonec vypověděla.⁶⁵ S počátkem války se výroba opět rozjela (soudě podle reklam v dobovém tisku), ale těžko říci na jak intenzivní úrovni, když přihlédneme k faktu, že v době války, nevíme přesně kdy, byl v areálu továrny zřízen vojenský lazaret.⁶⁶ Lze s jistotou konstatovat, že v období první světové války dodávala rafinerie, podobně jako ty ostatní, své výrobky přednostně armádě a státní správě. Pro civilní obyvatelstvo se tak mnohé produkty staly vzácnými. Zde se naskytla příležitost některým dělníkům i úředníkům vylepšit situaci zcizováním benzínu, oleje a hlavně petroleje.⁶⁷ Venkované, kteří byli na svícení petrolejem většinou odkázáni, vyměňovali rádi toto zboží za vajíčka, máslo, mouku, špek aj. zemědělské výrobky. Situace využili i někteří nejvyšší vedoucí pracovníci, kteří si narozdíl od řadových zaměstnanců vypomáhali tímto způsobem v míře daleko větší. Když byl při krádeži přistižen některý dělník, nemohlo vedení proti němu příliš ostře vystoupit, protože dělníkům neušlo, že ve svém počínání

⁶¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Handelsgericht A 45–C, Registerakten der aufgelassenen Firmen, C 4, 23 – Ostrauer Mineralölraffinerie Max Böhm und Co. Podíly byly rozděleny takto: firma M. Thorsch Söhne 900 000 K, Marie Thorschová 75 000 K, Dr. Max Böhm 325 000 K a firma Ostravská rafinerie min. olejů Max Böhm a Co. G.m.b.H. 100 000 K. Přehledné srovnání obou subjektů nabízí ještě *Zentralblatt für die Eintragungen in das Handelsregister* 7, č. 99, 9. 12. 1908, s. 891–892.

⁶² K této firmě se mi bohužel nepodařilo zjistit bližší informace, ale domnívám se, že její existence byla spíše zastřešující a formální, a že navzdory honosné znějícímu názvu pod sebou žádné další výrobní závody nesdružovala, přičemž mám za to, že ani po obchodní stránce neměla velkého významu. V Rakousku se její jméno v obchodních rejstřících neobjevuje, narazil jsem na ně pouze v souvislosti se založením firmy Mineralöl-Kontroll- und Handels-Gesellschaft m. b. H. v roce 1936, která měla za cíl hájit zájmy zahraničních podniků patřící do koncernu N. V. Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij ve střední Evropě monitorováním tržní situace, podáváním zpráv, vedením evidence či zprostředkováváním účastí a obchodních kontraktů. Srov. *Zentralblatt für die Eintragungen in das Handelsregister in Österreich* 35, č. 51, 16. 12. 1936, s. 679.

⁶³ ZAO, fond Krajský soud Moravská Ostrava, firemní spisy, poř. č. 3209, sign. C I 14.

⁶⁴ Tento omyl je uveden in: TEICHOVÁ, Alice: *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*. Praha 1994, s. 192.

⁶⁵ *Bohemia*, č. 172, 25. 6. 1914, s. 14.

⁶⁶ *Nachrichten über Verwundete und Kranken*, č. 221, 17. 1. 1915, s. 19; Tamtéž, č. 416, 11. 6. 1915, s. 20. Sám Max Böhm byl vyznamenán arcivévodou Franzem Salvatorem za zvláštní zásluhy v oblasti vojenské sanitní péče.

⁶⁷ *Olejář, časopis zaměstnanců Ostravské rafinerie minerálních olejů, n. p., Ostrava I*, IV, č. 4, 30. 4. 1954, s. 1–2.

nejsou sami. Patrně v tomto období nalzáme kořeny nešvaru, který se v petrolejce brzy ujal a držel i v pozdější době. Zní téměř neuvěřitelně, že se takové svévolné присвоjení výrobků tak vžilo, že bylo považováno dělnictvem a správou závodu za část mzdy.⁶⁸ V důsledku narůstajících potíží v zásobování potravinami během války vstoupilo pak dělnictvo Přívozských závodů na jejím sklonku v srpnu 1918 do hladové stávký.⁶⁹

V nové republice

Po vytvoření československého státu nastaly v tuzemském olejářském průmyslu nelehké časy, nejen kvůli celním bariérám a daňovým přírůzkám. V Polsku byly zestátněny naftové doly a přísun haličské ropy do Československa ustal.⁷⁰ Dalším problémem byl všeobecný nedostatek uhlí, chemických látek, ale i obyčejných dřevěných sudů a vagonů.⁷¹ Přívozským závodům zůstala navíc část železničních cisteren v zahraničí, kde byla zabavena. O jejich navrácení se jednalo v některých případech až osm let po válce.⁷² Ostravská rafinerie, která do té doby finančně spolupracovala s Credit-Anstalem, si musela najít nového partnera, kterým se stala Živnostenská banka. Ta firmě spravovala až do konce první republiky převážnou část účtů a poskytovala jí půjčky.

Dne 18. prosince 1918 byl vytvořen Svaz československých rafinerií minerálních olejů, který mj. zprostředkoval nákup ropy ze zahraničí. Nařízení ministra obchodu, veřejných prací a zúčastněných ministrů ze dne 11. ledna 1919 č. 25 sb. z. a nař. o úpravě hospodaření výrobky z minerálních olejů, benzolem, oleji dehtovými a karbidem umožnilo ministerstvu veřejných prací převzít kontrolu hospodaření nad minerálními oleji. Situace v ostravské rafinerii si vynucovala delší odstávky jednotlivých oddělení a někdy se zastavila práce úplně a dělníci dostali delší neplacenou dovolenou.⁷³

Firmě rozhodně nepomohly ani svízele, které se dostavily s nostrifikací. Nejprve v létě 1919 Krajský soud v Novém Jičíně odmítl provést v změnu v obchodním rejstříku s tím, ať Přívozské závody předloží důkaz, že pro veškerou obchodní činnost v tuzemsku mají sjednáno oprávněné zastoupení k platnému znamenání firmy své pobočky, jejíž členové mají mít své bydliště v tuzemsku. Odpověď, že Max Böhm bydlící v Moravské Ostravě je v československém státě oprávněným zástupcem se samostatným podpisem, soud neuspokojila. Poukázal na to, že též Gustav Schwarz ve Vídni je zapsán jakožto jednatel oprávněný k samostatnému znamenání, a že Přívozské závody tudíž nespĺňují československou zákonnou normu. Proti tomuto se firma odvolala prostřednictvím vídeňské advokátní kanceláře doktorů Kornfelda a Kallberga. Právní zástupci u inkriminovaného § 107 zákona o společnostech s ručením omezeným z 6. března 1906, o který se krajský soud opíral, využili toho, že „tuzemskost“ zde byla definována územní působností zákona. Stejný zákon platil současně v obou nástupnických státech, a tak tím Přívozské

⁶⁸ Tamtéž, s. 2. Požádal-li některý dělník o zvýšení mzdy, bylo mu údajně samotným ředitelem řečeno, ať si pomůže sám.

⁶⁹ ZAO, fond Spolek pro chemickou a hutní výrobu, závod Hrušov, kart. 1/1, krabice s filmy – negativ kopie zprávy policejního komisařství Mor. Ostrava č. 1-1626 o shromáždění z 22. 8. 1918.

⁷⁰ ČIŽMÁŘ, Z. – IOVLEVOVÁ, J.: PARAMO, s. 20.

⁷¹ *Národní listy*, č. 301, 30. 10. 1928, s. 5.

⁷² ZAO, fond PZMO, dopis Přívozských závodů čs. ministerstvu železnic ze dne 29. března 1926, prozatímně uloženo v kartonu č. 6–24 etc. (dle před. protokolu 6/32).

⁷³ *Zkouška pokračuje*. Český Těšín 1962, s. 5. Tato Brožura koncernu Slovnaft je dostupná v oddělení tisků AMO.

závody, které měly hlavní sídlo ve Vídni a pobočku v Přívoze, vyhovovaly zákonné úpravě koncipované ještě před rozpadem Rakousko-Uherska a nemohlo se na ně v tomto případě pohlížet jako na cizí firmu. Dále upozornili právníci na to, že soud první instance si špatně vykládá pojem samostatného podpisového oprávnění (něm. *alleinzeichnungsberechtigt*) jako jediného a výhradního, a vyvozuje z toho mylně, že by Gustav Schwarz měl být jediným zmocněným zástupcem. Rekurs putoval k vrchnímu zemskému soudu v Brně a ten jeho oprávněnost zcela uznal.⁷⁴

Proti záhy se vytvořivším nostrifikačním opatřením už se Přívozké závody příliš bránit nemohly. V létě 1921 projednávala meziministerská komise na svém zasedání definitivně nostrifikaci této firmy⁷⁵ a v témže roce, nejspíš z nejistoty nad dalším vývojem v Československu, potažmo v celé střední Evropě, přikročil Alfons Throsch k převedení podniku ad hoc pod svou *Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij*. Tuto společnost pak zastupoval v Československu Rudolf Lippmann (nar. 20. března 1870 v Praze, příslušný do Vídně). Zájmy Přívozkých závodů hájil při nostrifikaci pražský advokát Eduard Schwarz (není příbuzný s jednatelem Gustavem Schwarzem, zemřelým předčasně 25. května 1929⁷⁶), jež zastupoval Přívozké závody ve všech důležitějších sporech (později byl členem správní rady a v jeho kanceláři se konaly též valné hromady). Schwarzem uplatňované opravné prostředky byly smetávány ze stolu a firma byla nakonec donucena přesunout své hlavní sídlo do Přívozu. Z vídeňské centrály se pak stal tzv. odštěpný závod, pod čímž si můžeme představit administrativní a obchodní pobočku.

V červenci 1922 byla firma vyzvána ke změně německé alternativní podoby svého názvu *Oderfurter Mineralölwerke G. m. b. H.* pro odkazování na název obce, který byl oficiálně zrušen výnosem ministerstva vnitra dva roky předtím.⁷⁷ Rozumné argumenty poukazující na náklady spojené se změnou razítek, přepsáním nápisů na sudech a kotlácích, stejně tak i na ztráty spojené se změnou v zahraničí zavedené obchodní značky nebyly vzaty v potaz a firma musela ke změně přistoupit. Slovo *Oderfurter* bylo tehdy změněno na politicky neutrální *Přívozer*.⁷⁸

V září 1922 bylo propuštěno 70 dělníků, což v porovnání s Vítkovickými železárnami, kde jich v tu dobu muselo z práce odejít na 2 000, nepůsobí nijak drasticky, ale pro podnik takové velikosti to představovalo podstatnou část zaměstnanců.⁷⁹ Mírně se stav zlepšil koncem roku 1923, kdy byla výroba opět na delší dobu obnovena a v prosinci byl navýšen i počet zaměstnanců.⁸⁰ Celkově vzato se však firma stále potácela v problémech důsledkem nedostatku surovin, což nám dokládá fakt, že v polovině 20. let firma zaměstnávala pouze 80 dělníků a 23 úředníků.⁸¹ Situace se pozvolna stabilizovala a na konci desetiletí pracovalo v přívozké rafinerii 400 dělníků.⁸²

Jisté oživení nastalo poté, co byly mezi státy vyjednány smlouvy o dovozu ropných polotovarů z Polska a Rumunska. Tím se zlepšilo hospodaření a například ve finančním

⁷⁴ ZAO, fond Krajský soud Moravská Ostrava, firemní spisy, poř. č. 3209, sign. C I 14.

⁷⁵ *Národní listy*, č. 159, 16. 6. 1921, s. 7.

⁷⁶ *Lidové noviny* 37, č. 265, 26. 5. 1929, s. 8.

⁷⁷ ZAO, fond Krajský soud Moravská Ostrava, poř. č. 3209, sign. C I 14.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ *Národní listy*, č. 257, 19. 9. 1922, s. 6.

⁸⁰ *Národní listy*, č. 335, 6. 12. 1923, s. 6; Tamtéž, č. 342, 14. 12. 1923, s. 6.

⁸¹ *Technická práce na Ostravsku*. Moravská Ostrava 1926, s. 492.

⁸² *Compass* 1930, *Industrielles Jahrbuch – Čechoslovakei*, s. 1124.

roce 1925/1926 vykazovala firma zisk 2 500 000 Kč.⁸³ Domácí ropa hodonínská a gbel-ská se zpracovávala v Pardubicích a ostatní závody se kromě zušlechťování polotovarů (surový benzín, petrolejový destilát), jejichž přidaná hodnota nebyla tak velká, musely pohlédnout buď po dražší ropě americké, či později rumunské. V ostravském závodě se zpracovávaly oba druhy, přičemž americká ropa byla ve značné menšině (výjimkou byl rok 1939).

Transformace na akciovou společnost

Roku 1930 došlo k přeměně firmy na akciovou společnost se zpětným účinkem k 1. květnu 1929.⁸⁴ Základní kapitál byl navýšen na 10 000 000 Kč a mělo být vydáno 20 000 akcií po nominální hodnotě 500 Kč. Žádné akcie ovšem nikdy k obchodování vydány nebyly, neboť jediný podílník, Thorschova Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij, mohla podle znění zatímního listu neustále odkládat jejich vytištění.⁸⁵

Generálním ředitelem společnosti se stal hned v začátku Karl Gottstein, který měl již bohaté zkušenosti v petrolejářském oboru. Tento obratný manažer začínal u firmy Schodnica jako šéf pobočky v Hamburku. V roce 1896, kdy firma postavila rafinerii u města Czechowice-Dziedzice, se stal při té příležitosti obchodním ředitelem ve Vídni a v roce 1911 byl pak jmenován generálním ředitelem. Během vedení firmy Schodnica provedl Gottstein kompletní reorganizaci a sanaci finanční situace. Jeho zásluhou si vydobyla firma dobré renomé a po přechodu firmy Schodnica ke koncernu Dabrowa byl Gottstein vyslán do správní rady a výkonného výboru Galizischen Karpathen Petroleum A. G. a Schodnica A. G., dále rafinerie minerálních olejů Apollo, a s. a Hazai A. G. für Petroleumindustrie, stejně tak jako Jedlicze A. G. Mezi jeho zakladatelské zásluhy patří mj. vytvoření společnosti Vulkan Rohöl-Bergbau-Gesellschaft, Fortuna-Gesellschaft a Moravské těžařské společnosti v Hodoníně.⁸⁶ Gottstein po svém přestupu k Přívozským závodům pobýval většinou ve Vídni, měl na starosti jednání s dodavateli především v Polsku a Rumunsku. Do továrny dojížděl na kontrolu asi čtyřikrát do roka ke schůzi správní rady, kdy si při té příležitosti prohlížel výrobní zařízení a stroje.⁸⁷

Max Böhm měl z titulu předsedy správní rady vliv na chod továrny i nadále a byl přítomen na různých poradách vedení továrny. V továrně působilo více výkonných ředitelů (v archiváliích se pak mnohdy nerozlišuje mezi ředitelem a náměstkem, taktéž ze zásady chybí bližší určení například provozní, technický a komerční, což poněkud ztěžuje orientaci v celé firemní hierarchii). V roce 1937 byl jako ředitel podniku uveden Viktor Spitzer,⁸⁸ dlouholetý zaměstnanec firmy, který sem nastoupil ihned po absolvování vysoké

⁸³ DANĚK, R.: Podnikatel, s. 180.

⁸⁴ ZAO, fond PZMO, zápis z ustavující valné hromady Přívozských závodů minerálních olejů konané dne 26. listopadu 1930 v Praze, prozatímně uloženo in: kart. 1/4.

⁸⁵ ZAO, fond PZMO, dopis Přívozských závodů adresovaný JUDr. Eduardu Schwarzovi z 10. července 1936, prozatímně uloženo in: kart. 7–21Pha etc.

⁸⁶ Tamtéž, přepis z časopisu *Petroleum* ze dne 25. ledna 1925 přiložený k dopisu Přívozských závodů Policejnímu ředitelství v Moravské Ostravě ze dne 25. dubna 1938.

⁸⁷ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, presidiální spisy 1919–1939 (2. díl), inv. č. 8762, kart. 426, sign I 34.

⁸⁸ Tamtéž, inv. č. 9062, kart. 443, sign. 336.

školy v roce 1897 a byl už v roce 1900 vedoucím provozu;⁸⁹ podle jiného dokumentu byl zmíněn v témže roce jako vedoucí ředitel přímo Max Böhm⁹⁰ – v interních záznamech se však u něj slovo ředitel nevyskytovalo zpravidla nikdy, nicméně je zřejmé, že rozhodující vliv měl on a generální ředitel Karl Gottstein, který byl de facto pravou rukou Alfonse Thorsche.

30. léta 20. století

Světová hospodářská krize, která Československo zasáhla naplno v roce 1932, se projevila samozřejmě též v rafinerijském průmyslu. V tab. 1 uvidíme, která se krizová léta promítla do snížených zisků společnosti.

Tab. 1: Přehled zisků Přívozských závodů za léta 1929–1939 (zpracováno dle hlavních účetních knih za zmíněná léta)

Obchodní rok	Čistý zisk v Kč	Zisk s převodem z předch. roku
1. 5. 1929–30. 4. 1931	2 511 032,12	2 511 032,12
1. 5.–31. 12. 1931	Neuvedeno	1 274 596,66
1932	168 133,64	867 000,45
1933	976 291,74	997 665,44
1934	926 201,01	963 051,85
1935	1 013 273,16	1 016 172,46
1936	912 754,56	966 263,37
1937	*1 076 717,96/1 490 885,86	*1 082 668,33/1 496 836,23
1938	4 722,88	Neuvedeno
1939	6 534,16	Neuvedeno

* údaj za lomítkem platí pro vyčíslení po reasumaci

Podle toho, jak firma hospodařila, rozhodovala valná hromada o vyplácení dividend a jejich výši. Zasilání dividend na zahraniční účet vedený bankou Lippmann, Rosenthal & Co. musela vždy formálně potvrzovat Národní banka Československá.⁹¹ Dividendy se hradily z čistého zisku a zbytek částky se převáděl k položce zisku do dalšího obchodního období. Ze zisků se platily též odměny správní radě a různé mimořádné finanční dary. V roce 1937 věnovala např. správní rada na valné hromadě akcionářů Maxi Böhmovi u příležitosti jeho 80. narozenin a za celoživotní práci pro podnik částku 100 000 Kč.⁹² Účetní data pro léta 1938 a 1939 jsou zkreslena politickými událostmi.

V létě 1931 došlo u sousední firmy Anton Himmelbauer k zastavení výroby a propuštění všech zaměstnanců.⁹³ V témže roce byla většina firmy odprodána syndikátu sedmi

⁸⁹ AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava, Sčítací operát pro budovu č. p. 313 v katastru města Přívozu k roku 1900.

⁹⁰ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, presidiální spisy 1919–1939 (2. díl), inv. č. 8762, kart. 426, sign I 34.

⁹¹ ZAO, fond PZMO, kart. 1/6.

⁹² Tamtéž, zápis z 8. valné hromady Přívozských závodů konané dne 20. dubna 1938.

⁹³ *Národní politika*, č. 182, 4. 7. 1931, s. 9.

tuzemských rafinerií,⁹⁴ zbytek továrny vedl Karel Himmelbauer. Petrolejka zaměstnávala v roce 1934 jen 200 dělníků, což byl poloviční stav oproti předkrizovému období.⁹⁵

Po vydání zákona o povinném přimíchávání lihu k pohonným látkám v roce 1932 si musely Přívozské závody obstarat zařízení na mísení lihu.⁹⁶ V roce 1936 se technici z Přívozských závodů účastnili pokusného krakování topného oleje a mazutu na koksově Karolina, patrně v souvislosti s tím, že se uvažovalo o instalaci podobného krakovacího zařízení též v jejich továrně.⁹⁷ Ačkoliv výtěžky benzínu se pohybovaly kolem 50 % a jeho kvalita byla bezvadná, jeden ze závěrů pravil, že toto konkrétní zařízení (sestavené Vítkovickými železárnami) by nebylo vhodné pro krakování minerálních olejů.⁹⁸ Přes veškerou snahu nevyužívala kvůli situaci na trhu továrna svého celého potenciálu. V polovině 30. let 20. století činil obrat na vlečce cirká 600–700 cisteren měsíčně. V této době zaměstnávaly Přívozské závody 190 dělníků a 50 jiných zaměstnanců a tento stav se do konce 30. let nijak výrazně nezměnil.⁹⁹

Ostranaft

V červnu 1933 se správní rada Přívozských závodů rozhodla založit dceřinou společnost pro obchod minerálními oleji, jejich deriváty a příbuznými výrobky, pod názvem OSTRANAFT, a. s.¹⁰⁰ Tato firma měla distribuovat výrobky rafinerie zejména pro menší odběratele a motoristy. Na Moravě i v Čechách si vybudovala několik skladů, prodejen a provozovala síť čerpacích stanic pohonných hmot pod stejnojmennou značkou. Jako samostatná společnost měla svou správní radu a pravidelně konané valné hromady. Akciový kapitál této distribuční společnosti obnášel 1 000 000 Kč a patřil zcela Přívozským závodům. V představenstvu se vedle Maxe Böhma objevoval vesměs tentýž okruh lidí, kteří se střídali ve správní radě Přívozských závodů. Své čerpací stanice pro motoristy měla firma nejhojněji zastoupené na severní Moravě, v samotné Moravské Ostravě svého času čtyři. Ve finančním roce 1933/1934 hospodařila firma se ztrátou 36 662,03 Kč způsobenou krizí a konkurencí. Ztráta byla převedena na další rok, kde byla umenšována a do kladných hodnot převáděného účtů zisků a ztrát se firma dostala až v roce 1937.¹⁰¹ V maloobchodě se OSTRANAFT příliš neprosadil a Přívozské závody tuto svou

⁹⁴ Byly to firmy Vacuum Oil Company, a. s.; Závody Fantovy, a. s.; Odra, průmysl minerálních olejů, a. s.; Apollo, rafinerie min. olejů, a. s.; Přívozské závody min. olejů, a. s.; Kralupská rafinerie minerálních olejů Lederer a spol. a Jihokarpatská rafinerie min. olejů a obchodní, a. s. Přívozské závody měly dle hlavní knihy pro rok 1931 podíl 11,71 % na „syndikátu Himmelbauer“, později s VOC, Fantovkou a kralupskou rafinerií zde zpracovávaly malé kvantum ropy a výtěčky si přerozdělovaly. ZAO, fond PZMO, kart. 8 (8/52).

⁹⁵ *Compass 1934*, Industrielles Jahrbuch – Čechoslovaekie, s. 1032.

⁹⁶ ŠRENK, Vladislav – HABROVANSKÝ, Jindra: *Moravská Ostrava*. Praha 1937, s. 141.

⁹⁷ ZAO, fond PZMO, zpráva o pokusném krakování na koksově Karolina ve dnech 4.–6. května 1936, prozatímně uloženo in: kart. 9/54.

⁹⁸ Ke krakování tepelným rozkladem viz LOSIKOV, B. V. – LUKAŠEVIČ, I. P.: *Výrobky z ropy, jejich vlastnosti a použití*. Praha 1953, s. 411, 428 a heslo „destilace ropy“ in: KOTYŠKA, V. – TEYSSLER, V.: *Technický slovník naučný*, III. Praha 1928, s. 554.

⁹⁹ *Technická práce na Ostravsku 1926–1936*. Sborník SIA. Moravská Ostrava 1936, s. 497; *Compass 1938*. Kommerzielles Jahrbuch – Čechoslovaekie, s. 1036; *Compass 1939: Industrielles Jahrbuch – Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei, Karpatho-Rußland*, s. 647.

¹⁰⁰ ZAO, fond PZMO, stanovy firmy OSTRANAFT, prozatímně uloženo in: kart. 1/4.

¹⁰¹ Tamtéž, protokol o IV. valné hromadě akcionářů společnosti OSTRANAFT ze dne 20. dubna 1938, prozatímně uloženo in: kart. 1/6.

distribuční společnost udržovaly spíš jen tak při životě. Ze schůzí správní rady Ostranaftu víme, že se musela potýkat nejen s kontinentální, ale též s americkou konkurencí, jmenovitě již osamostatněnou Vacuum Oil Company, která se na evropském trhu snažila upevňovat své pozice.¹⁰² Ke konci roku 1938 provozoval OSTRANAFT celkem 43 čerpacích stanic (z toho 16 polostabilních).¹⁰³ Benzín i oleje dodával pod registrovanou značkou Triumph.

Sociální otázka

Ve 30. letech se průměrná měsíční mzda dělníka v ostravské rafinerii pohybovala kolem 500–600 Kč. Úředníci a mistři dostávali podle zařazení asi 1 200–3 000 Kč. Dělníci byli pojištěni u okresní nemocenské pojišťovny. Úředníci měli svoji nemocenskou a penzijní pojišťovnu, která jim v případě nemoci poskytovala nezkrácený plat a zhruba desetkrát vyšší příspěvky na pohřebné, dávky v mateřství apod., než v případě dělníků.¹⁰⁴

V rámci firmy stále ještě z dřívějšího existovala tzv. haléřová pokladna, kam zaměstnanci dávali drobné částky ze svých mezd a platů, které se z pokladny vyplácely potřebným zaměstnancům ve stáří, nemoci, hmotné nouzi a pro zaopatření vdov či dětí. Koncem roku 1935 se správní rada usnesla zřídit s podobnými cíli podpůrný fond pro úředníky, z čehož pak vznikl o dva roky později Podpůrný spolek úředníků firmy Přívozské závody minerálních olejů, a. s.¹⁰⁵ Jeho účelem bylo podporovat finančně členy a jejich rodinné příslušníky stejně jako bývalé členy v penzi. Do začátku své činnosti dostal spolek od správní rady celkem půl milionu korun.¹⁰⁶

Stoupající ceny zboží doléhaly v průběhu druhé poloviny 30. let nejvíce na dělníky, kterým ani příliš nepomáhaly jednorázové drahotní výpomoci. Pro 173 dělníků byla např. v roce 1938 po jednáních s odbory vymožena od vedení drahotní výpomoc ve výši 15 000 Kč, což při přepočtu na jednotlivce nebyla částka jistě nikterak závratná. Stejně tak remunerace a třinácté platy byly i v poměrném srovnání k výši základní mzdy u dělnictva mnohokrát nižší nežli u příjmů úředníků a vedení. Jistá solidarita se projevila v tom, že pro vznik dělnického podpůrného fondu se úředníci vzdali v roce 1938 částky 200 000 Kč.¹⁰⁷

Na schůzi závodního výboru dělníků Přívozských závodů se v roce 1936 projednávala kolektivní smlouva navržená Svazem lučebního dělnictva, která byla odpovídajícímu svazu zaměstnavatelů podána bez porady s dělníky. Dělníci rafinerií v Pardubicích a Kolíně chtěli společně s těmi ostravskými pracovat na úpravě této smlouvy a včlenit tam body jako: proplácení volna v době všech státem uznaných svátků či dvojnásobný plat v případě, že se během svátku pracuje; dále zvýšení počtů dní volna, na které má dělník

¹⁰² Vacuum Oil Company koupila roku 1929 kolínskou rafinerii a v roce 1931 zde instalovala moderní trubkovou destilaci ropy. Tato velká firma byla do roku 1911 součástí Rockefellerovy Standard Oil, od roku 1931 došlo k sloučení se Standard Oil of New York.

¹⁰³ ZAO, fond PZMO, interní účetní zpráva pražské centrály ze dne 22. srpna 1941, prozatímně uloženo in: kart. 5–7Pha.

¹⁰⁴ Olejář, časopis zaměstnanců Ostravské rafinerie minerálních olejů, N. P., Ostrava I, IV, č. 4, 30. 4. 1954, s. 1.

¹⁰⁵ ZAO, fond PZMO, stanovby spolku, prozatímně uloženo in: kart. 8–25Pha (8/53).

¹⁰⁶ Tamtéž, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Spolkové oddělení 1854–1959, Podpůrný spolek Ostranaft, sign. 532, kart. 2121.

¹⁰⁷ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Relace ze schůzí 1912–1944 (2. díl), inv. č. 14997, kart. 1241, sign. 10/257.

během roku nárok podle počtu odpracovaných let; vyškrtnutí hodinové výpovědi (která už byla stejně zakázaná zákonem) a přidělování pracovních obleků dle povahy činnosti. Od dělníků z ostravské petrolejky padl požadavek přidat do smlouvy ještě body o drahotní výpomoci a přidavcích na děti.¹⁰⁸ Ze záznamů dalších schůzí závodního výboru v roce 1938 vyplývá snaha prosadit paušální navýšení mezd o 20 %. Nejednotnost a rozhádanost mezi socialistickými odborovými organizacemi měla za následek zvýšení preferencí u komunistů. 25. února 1938 se konaly volby do závodního výboru, kde jednotlivé odborářské organizace získaly po sečtení 165 platných hlasů toto zastoupení: Průmyslový svaz lučebního dělnictva (komunisté) tři mandáty (96 hlasů) a Svaz lučebního dělnictva (sociální demokraté) jeden mandát (38 hlasů). Národně socialistická Unie dělnictva v lučebním průmyslu nezáskala s 31 hlasy mandát žádný.¹⁰⁹

Národnostní poměry ve firmě na sklonku první republiky

V roce 1935 zaměstnávala firma 64 úředníků a mistrů, z čehož se 29 hlásilo k německé národnosti, 24 k židovské a jedenáct k české. Všichni měli československé státní občanství. Ze 197 dělníků bylo asi 55 osob německé národnosti, 25 polských státních příslušníků a jeden říšský Němec, zbytek tvořili Češi.¹¹⁰ Veškeré úřednictvo komunikovalo mezi sebou samozřejmě německy, což je znát z dochované korespondence a všech oficiálních dokumentů do roku 1938 (většina z úředníků se však narodila v českých zemích nebo na Slovensku, a tak byla v zásadě bilingvní, což dokládají některé soukromé dopisy českým adresátům). Pět mistrů české národnosti mluvilo s českým dělnictvem česky, s úředníky pak německy. Ve zprávě o národnostním složení zhotovené místním policejním ředitelstvím pro Presidium zemského úřadu v Brně se otevřeně praví, že Přívozské závody byly *německo-židovskou baštou*, Češi mezi úředníky zaujíмали jen podřadná místa a české dělnictvo bylo, slovy pisatelů, panujícím německým duchem zakřiknuto.¹¹¹ Autoři zmíněné zprávy připustili, že otevřeně proti Čechům vedení nevystupuje, ale že bude potřeba tyto poměry změnit *ve prospěch české věci*. Zajímavé je, když se podíváme na shora uvedená čísla, tvrzení, že většina německých úředníků byla stoupenci Henleinovy SdP. Nevíme, jak se k tomu stavěli jejich židovští kolegové (kteří museli být ve většině, připustíme-li, že hrstka Židů byla i mezi těmi, kdož se oficiálně hlásili k národnosti německé) v průběhu dalších let, kdy SdP dala jasně najevo svůj příklon k NSDAP. Zdá se, že nejvyšší vedení v čele s majitelem Thorschem proti tomu nijak nezasáhlo.¹¹²

Firma se ucházela o armádní zakázky a v důsledku tzv. Machníkova výnosu se v jejím vedení a ve správní radě začaly objevovat i osoby české národnosti. Úřady se snažily zavést češtinu jako jednacím jazyk (hlavní knihy byly psány pro léta 1936–1938 česky), ale naplno k tomu došlo až v okamžiku zvýšeného ohrožení země. Do května 1938 byla

¹⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 13780, kart. 1226, sign. 10/1029.

¹⁰⁹ ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Presidiální spisy 1919–1939 (2. díl), inv. č. 8957, kart. 440, sign. 8/2.

¹¹⁰ Tamtéž, inv. č. 9062, kart. 443, sign. 336.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² ZAO, fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Relace ze schůzí 1912–1944 (2. díl), inv. č. 14931, kart. 1241, sign. 10/280. Členstvím v SdP se někteří netajili, jak dokazuje protokol ze schůze Závodního výboru úředníků a zaměstnanců firmy PZMO, kde se řešily útoky v německém tisku na české úředníky firmy v důsledku jejich hromadné účasti na oslavě 1. máje.

korespondence vedena německy a vedení podniku to českým úřadům odůvodňovalo tím, že ředitel Gottstein, který česky neuměl, si vyžadoval průklepy veškeré firemní korespondence.¹¹³ Čechizace se projevila naplno po září 1938 ve složení správní rady. Nabídku stát se jejím předsedou přijal v roce 1939 odborový ředitel Živnostenské banky František Šmejkal (nar. 4. září 1887 v Horních Krutech, okr. Kolín), který měl k představitelům Přívozkých závodů blízko, protože s firmou banka léta úzce finančně spolupracovala. František Šmejkal pak za války řídil odbojovou skupinu KAR¹¹⁴ a padl během Pražského povstání.

V roce 1939 probíhala v tisku anonymní kampaň, která poukazovala na cizí vlastnictví petrolejářských podniků. Na to zareagovaly Fantovy závody, VOC, Apollo, Přívozké závody a Kralupská rafinerie min. olejů společným prohlášením, ve kterém se hlásily k tomu, že jsou i přes zahraniční kapitál podniky česko-slovenskými.¹¹⁵

Na prahu války

Manželé Thorschovi uprchli z Rakouska 20. února 1938, tři týdny před vstupem německých vojsk. Jak později napsala jejich dcera: poznali po schůzce Hitlera s rakouským kancléřem Kurtem Schuschniggem, že coby *prominentní Židé by se byli jistě setkali se smrtí*.¹¹⁶ Nejdřív si v italském Meranu pronajali byt. Odtud přešli dále do Švýcarska, kde Alfons Thorsch držel v Ženevě řeč před Společností národů. Je jisté, že ještě v lednu 1939 byl Thorsch ve spojení s pražskou centrálou Přívozkých závodů.¹¹⁷ Nějakou dobu pobývali oba manželé v Anglii a ke konci války se usadili v kanadském exilu.

V září 1939 byl bankovní dům M. Thorsch & Söhne formálně zlikvidován. S postupným vývojem na starém kontinentě se dostali nacisté v dotyčných zemích k bankovním kontům a k podílům Thorschových v Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij.

S nástupem nového režimu po březnové okupaci došlo v Přívozkých závodech pochoptitelně k mnoha personálním změnám. Ředitel společnosti Rudolf Schaurek byl nařízením z 2. září 1939 prohlášen za státně nespolehlivého, byl zatčen, propuštěn z práce a později deportován do koncentračního tábora. Válku nakonec přežil a mohl se po roce 1945 nakrátko vrátit zpět do vedení podniku. Stejně štěstí bohužel neměl generální ředitel Karl Gottstein, jenž zemřel v Terezíně 11. ledna 1943 na střevní katar ve věku 74 let.¹¹⁸ Podobný osud čekal technického ředitele Hanse Grünwalda,¹¹⁹ jenž byl zavražděn v Osvětimi ke konci války, i ředitele Karla Eislera, který zahynul v koncentračním táboře neznámo

¹¹³ ZAO, fond PZMO, zpráva Arthura Wohlmuta Ústřednímu právnímu oddělení v Praze XVI, ze dne 31. října 1946, prozatímně uloženo in: kart. 5–19Pha.

¹¹⁴ Historie obce – Generál prvorepublikové armády občanem Těchonína. Online, cit. 12. 12. 2018 dostupné online na: http://www.techonin.net/historie_obce_gen_vobratilek.htm.

¹¹⁵ *Národní listy*, č. 38, 7. 2. 1939, s. 8. Je zde uvedeno, že výše zmíněné firmy zaměstnávají dohromady 5 500 českých i slovenských úředníků a dělníků.

¹¹⁶ CZERNIN, H.: Die Auslöschung, s. 23.

¹¹⁷ ZAO, fond PZMO, zpráva pražského sekretariátu z 19. ledna 1939, prozatímně uloženo in: kart. 8–25Pha. A. Thorsch si zde telefonicky vyžádal, aby byl Rudolfu Lippmannovi vyplacen vedle měsíčního důchodu i jednorázový příspěvek od Národní banky.

¹¹⁸ Úmrtí matrika terezinského ghetta č. 16635. Online, cit. 12. 12. 2018 dostupné na: <https://www.holocaust.cz/de/datenbank-der-digitalisierten-dokumenten/dokument/91916-gottstein-karl-todesfallanzeige-ghetto-theresienstadt>.

¹¹⁹ Záznam v databázi Holocaust.cz a přiložený protokol o odevzdání řídičského průkazu. Online, cit. 12. 12. 2018 dostupné na: <https://www.holocaust.cz/de/opferdatenbank/opfer/90989-hanus-gr-nwald>.

kde. Ve snaze uchránit majetek Thorschů, který byl bezprostředně po okupaci Nizozemí ohrožen Němci, se členové správní rady Arthur Goldschmidt, který koncem roku 1939 odcestoval do zahraničí, a Alois Pražák (vnuk slavného jmenovce) rozhodli zrušit zatímní list dne 23. srpna 1940.¹²⁰ Poté byl firmě Hollandsche Petroleum-en Industrie Maatschappij, která mezitím přesunula své sídlo na ostrov Curaçao v Nizozemských Antilách vydán list nový, avšak ani tento krok nedokázal zabránit Němcům ve faktické i formální konfiskaci společnosti a získání oprávnění pro veškerý akciový kapitál Přívozských závodů minerálních olejů.

Max Böhm, který se i ve svém vysokém věku stále podílel na řízení továrny, musel pochopit hned v březnu 1939, že mu v nových poměrech nebude klidu dopřáno nadlouho, a proto se rozhodl se svou chotí opustit domov. Ještě v květnu 1939 neměli k ruce potřebná osvědčení a ani nevěděli, kterým směrem budou odjíždět. Z Moravské Ostravy odcestovali oba 18. září 1939. Oficiálně se přeláslili do Prahy a v prosinci ještě Böhmovi pobývali v pražském Hotelu Steiner.¹²¹ Dne 20. prosince pak odjeli vlakem do Terstu a odtud se lodí dopravili do Haify, kde je už očekával jejich syn Leo. Před nacistickým běsněním se manželé Böhmovi jako jedni z mála zachránili útekem do země, která se jim do konce života stala domovem. Děti a přátelé, kteří z Evropy také utekli, je pravidelně a často navštěvovali. Jelikož všechny své majetky i rodinné šperky zanechali v Protektorátu Čechy a Morava, pomáhaly jim v těchto krušných časech jejich děti. Maxi Böhmovi se v Palestině líbilo a dokonce litoval, že se tam neodstěhoval dříve. Širší rodina Böhmů však takové štěstí jako on, jeho manželka a děti neměla. Max Böhm zemřel v Haifě 7. ledna 1952 ve věku 94 let.¹²²

Převzetí závodu okupanty

Dne 12. září 1939 byli coby nucení správci ustaveni závodní inženýr Alfred Tüchelmann a prokurista firmy Ostranaft Bertin Onderka, kteří měli držet podnik v chodu beze změny v zajatých kolejích. Sicherheitsdienst pověřil toto prozatímní vedení zorganizovat spolu s místními Němci tovární bezpečnostní službu. Počet mužů v závodní strážci byl proto navýšen z šesti na čtrnáct a kromě toho byla v půlce září přidělena do továrny i šestičlenná hlídka SS.¹²³ Pro dohled nad celým osazenstvem, které v té době čítalo 206 lidí, a strážním mužstvem byly určeny ještě další důvěryhodné osoby coby dozorčí orgány. Dne 14. října téhož roku museli být z rozkazu gestapa všichni zbývající židovští zaměstnanci (jednalo se už jen o sedm osob) s okamžitou platností, bez jakékoli výpovědní lhůty a nároků na odměnu, propuštěni. Dne 4. listopadu 1939 byl pak nařízením říšského protektora coby důvěrník (Treuhänder) jmenován jednatřicetiletý Hans Kramer.¹²⁴ Sídlo firmy bylo 14. dubna 1940 přeloženo z Moravské Ostravy do Prahy.¹²⁵

¹²⁰ Zamítavé stanovisko rozhodčího soudu ve věci kont bankovního domu Thorsch & Söhne, Alfonse a Marie Thorschových, a Alfonse Thorsche v rámci hromadné majetkové žaloby obětí holocaustu vůči švýcarským bankám vedené u Okresního soudu Spojených států pro východní okresek New Yorku (kauza č. CV96-4849) z 18. prosince 2008, s. 11.

¹²¹ AMO, fond Okresní soud Moravská Ostrava, nezpracovaná vrstva, sign. PI 211/45.

¹²² GROMNICA, Jan: *Ostravská rafinerie minerálních olejů (1888–1948)*. Bakalářská práce, Ostravská univerzita. Ostrava 2013, s. 41–42.

¹²³ ZAO, fond PZMO, zpráva Přívozských závodů správnímu radovi F. Šmejkalovi ze dne 30. září 1939, prozatímně uloženo in: kart. 1/6.

¹²⁴ Tamtéž, hlášení o kontrole účetnictví z 20. března 1941, prozatímně uloženo in: kart. 2/11.

¹²⁵ Tamtéž.

Prívozské závody byly formálně zabaveny ve prospěch Říše rozhodnutím gestapa v Praze ze dne 17. září 1940 na základě nařízení o konfiskaci majetku v Protektorátě Čechy a Morava ze 4. října 1939 (Reichsgesetzblatt I. S. 1998).¹²⁶ Arizace v pravém slova smyslu zde neproběhla, ačkoliv se o ní pokoušely některé německé olejářské společnosti.¹²⁷

Závěr

Podnik vznikl díky iniciativě a odbornosti Maxe Böhma, který v něm setrval v různých úlohách a pozicích rovných padesát let a kterému finančně asistoval Thorschův vídeňský bankovní dům. Petrolejka zažila největší boom v 90. letech 19. století, především díky zájmu o petrolej ke svícení a mazacím olejům. V prvním desetiletí 20. století už musela spolu s ostatními rakousko-uherskými rafineriemi čelit vzrůstající konkurenci, ale stále si vedla dobře. Převrat v roce 1918 přiměl firmu a vůbec celé tuzemské petrolejářství přizpůsobit se zcela novým poměrům, hledat nové obchodní vazby, dodavatele a zpracovávat podle potřeby rozličné polotovary. Hospodářská a celní situace na počátku 20. let znamenaly pro podnik omezení výroby a citelné snížení počtu zaměstnanců, což se začalo lepší od poloviny této dekády. Velká hospodářská krize a nejspíš i obavy majitelů z nejistého osudu Československa v dalších letech vedly ke zmenšenému objemu investic a k odkladu pořízení nových technologií (jako byla např. trubková destilace), což vedlo k zastarávání výroby. Rafinerie, stejně jako další podniky v ostravské průmyslové oblasti, padla do rukou okupantů a ti se v nové situaci bezodkladně ujali její přestavby a modernizace, aby získávali především pohonné hmoty a strojní a automobilové oleje potřebné pro nadcházející vedení rychlých motorizovaných tažení.

Zusammenfassung

Ostrauer Mineralöl-Raffinerie bis 1939

Die heutzutage nicht mehr existierende Firma Ostrauer Mineralöl-Raffinerie stellt ein Beispiel des Unternehmens dar, welches nach dem Abklingen der wirtschaftlichen Krise von 1873, darüber hinaus unter den am Ende der 80er Jahren des 19. Jahrhunderts bestehenden günstigen Zollbelastung, entstanden ist, und bis zum Beginn des ersten Weltkrieges offensichtlich kommerziell erfolgreich war. Bei der Gründung der Firma standen im Hintergrund gewisse finanzielle Kreise (nämlich die Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe), die an den Erdölfeldern Galiziens interessiert waren. Unter den neuen Verhältnissen der Tschechoslowakischen Republik musste die Firma verschiedene Alternativen finden, um den teuer gewordenen galizischen Rohstoff zu ersetzen. Sie hat u. a. die verschiedenen Halbfabrikate verarbeitet und musste zudem auch auf die kontinuierlich steigende Bedeutung von Automobilismus und auf den damit verbundenen Benzinbedarf irgendwie reagieren. Trotz der nicht immer günstigen technologischen Entwicklung, die zur Rückständigkeit führte, welcher Zustand dabei auch durch die nicht immer optimale Höhe von Investitionen in den 30er Jahren bedingt war, blieb die Firma rentabel und galt als das wertvollste Vermögenskleinod der Bankier-Familie Thorsch.

¹²⁶ Tamtéz, dopis Prívozských závodů ministerstvu financí ze dne 30. 6. 1945, prozatímně uloženo in: kart. 5. CZERNIN, H: Die Auslöschung, s. 29.

¹²⁷ ZAO, fond PZMO, dopis RAMO n. p. Ministerstvu průmyslu ze dne 26. září 1947, prozatímně uloženo in: kart. 5–19Pha.